

Utváření socialistického způsobu života a změny sociálně třídní struktury*

BLANKA FILIPCOVÁ
Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV, Praha

Budování vyspělé socialistické společnosti znamená rozvíjení socialismu jako celistvého systému, který funguje na bázi sobě vlastních společensko-ekonomických zákonitostí. Všechny sféry společenského života, z nichž některé byly nejprve dotčeny socialistickými přeměnami jen zčásti a do značné míry fungovaly spontánně, tj. ve starých kolejích, podřizuje socialistická společnost postupně svým principům a normám.

Vzniká jednotný sociální organismus, v němž se rozvíjejí všechny stránky života ve vzájemné vazbě a do popředí se dostává otázka charakteru a významu jejich vzájemných souvislostí, způsobů propojení, optimálních proporcí a rozvojových temp.

Za těchto podmínek jsou dotvořeny předpoklady pro bezprostřední cílevědomé řízení základního vztahu socialistické společnosti, jenž vyplývá ze základního ekonomického zákona socialismu: rozvoje socialistického člověka, uspokojování jeho potřeb, utváření socialistického způsobu života na základě trvalého rozvoje socialistické ekonomiky. To ovšem vyžaduje — stejně tak jako je tomu po léta v ekonomické sféře — *abychom přistupovali i k životnímu způsobu jako ke komplexnímu, dynamickému systému*.¹

V různých fázích vývoje socialistické společnosti vystupují do popředí různé úkoly: nejprve uchopení politické moci dělnickou třídou, poté dovršení industrializace, kolektivizace zemědělství, nyní vybudování rozvinuté socialistické společnosti v organickém spojení předností socialismu s vymoženostmi vědeckotechnické revoluce. Každá tato etapa má svůj spe-

cifický vliv na utváření různých stránek nového způsobu života, úroveň a způsob uspokojování potřeb.

Avšak teprve v etapě budování vyspělé socialistické společnosti vstupují přeměny v celém způsobu života do okruhu těch klíčových problémů, s jejichž řešením je spjata dynamika její výstavby. Rozvinutý socialismus vyžaduje nejen rozvoj jednotlivých oblastí života, ale rozvoj založený na pochopení a řízení vzájemných vnitřně rozporných vazeb mezi nimi, neboť ony jsou klíčem k fungování společenského organismu.

Cílevědomé a komplexní formování socialistického způsobu života se stává aktuálním společenským úkolem. V tom je nový moment procesu, který se rozvíjí od prvních dnů socialistické revoluce.

I. Společnost a individuum v přeměnách lidského života

Již sama formulace „utváření socialistického způsobu života“ implikuje určité pojetí vztahu společnosti a individua v přeměnách lidského života. Naznačuje primární úlohu společenského zřízení i možnost ovlivňovat v podmínkách socialismu celý tento proces ve smyslu uskutečňování cílů, jež — založeny v logice vývoje společenského řádu — otevírají prostor pro rozvoj individua. Řečeno obrazně, jestliže „počátek přechodu od kapitalismu ke komunismu tvoří uchopení moci dělnickou třídou a změna vlastnických poměrů, pak jeho strategické dovršení je spojeno s vyvrcholením takových přeměn lidského života, které znamenají hlubokou transfor-

* Rozšířený referát ze VII. sovětsko-československého symposia *Přednosti socialismu a vědeckotechnická revoluce*.

¹ „... bezprostřední přechod ke komunismu vyžaduje další rozvoj socialismu, v jehož rámci vyvíjejí nezbytné materiální, duchovní a organi-

zační předpoklady takového přechodu, k nimž patří zejména upevnění důsledně vědeckých principů řízení rozvoje socialistické společnosti, její ekonomiky a všech ostatních sfér“ [Socialistické sovětsko 1975 : 46, 47].

maci lidské osobnosti“ [Filipcová - Filipec 1976 : 143].

Dešifrovat ovšem tento historický proces, v jehož základě leží Marxova myšlenka, že lidé přetvářejí svět, mění sami sebe, patří nejen k těm složitým otázkám, kde i mezi marxisty existuje celá řada nuancí, ale zároveň k otázkám, jejichž hlubší objasnění na základě analýzy dosavadního vývoje je nezbytné pro společenské řízení praktických přeměn života.

Často se hovoří o „současnosti“ procesu přeměny společnosti a člověka v socialismu; je však třeba zdůraznit, že ji nelze chápat mechanicky a zjednodušeně jako bezprostřední časovou současnost. Takové stanovisko obsahuje v sobě i popření kauzální priority změny společenských poměrů. Ovšem právě tato představa, simplificující složitost historického vývoje, je zdrojem nejrůznějších dezinterpretací, jež jsou ve své podstatě variacemi dvou základních typů výpovědí, z nichž první, považující socialistický způsob života i socialistického člověka již za dosaženou skutečnost, může snadno přejít v druhou, jež konstatuje, že ačkoli se uskutečnila socialistická revoluce, nový socialistický způsob života a nový člověk není. Obě tvrzení jsou pouze důkazem hlubokého neporozumění pro problematiku reálné výstavby socialismu, kauzálních vztahů a zprostředkujících článků, jež vedou k dosahování dlouhodobých cílů, pro různý historický čas a tempo změny různých sociálních procesů, na něž mnohokrát upozorňoval v různých souvislostech Lenin:

„Kulturní úkol nemůže být vyřešen tak rychle jako úkoly politické a vojenské. Je třeba pochopit, že podmínky postupu vpřed jsou nyní jiné. V době zostřené krize je možno politicky zvítězit za několik týdnů. Ve válce se dá zvítězit za několik měsíců, ale na poli kultury se v takové lhůtě zvítězit nedá; podstata věci vyžaduje delší lhůty; a této delší lhůtě je třeba se přizpůsobit, rozpočítat svou práci a projevit největší houževnatost, vytrvalost a systematickosti [Lenin 1962 : 71].

Musíme vzít v úvahu několik skutečností:

a) *mezi změnou společensko-ekonomické formace* (jež sama představuje dlouhodobý

proces), *změnami způsobu života a člověka samého existuje kauzální vztah*;

b) *kauzální vztah znamená* ovšem vždy i určitou časovou distanci, časovou periodu, v níž „nová příčina“ musí rozvinout i odpovídající mechanismy, jež zprostředkovávají její působení a teprve postupně vyvolávají určité důsledky; jde tedy o proces diachronní, a nikoli synchronní;

c) samozřejmě existuje i „*zpětná vazba*“; každý dosažený stupeň žádoucích přeměn v podmínkách života, způsobu života tříd, skupin a vrstev i individua se stává aktivním činitelem upevňování a rozvoje socialistické společnosti;

d) tento zpětný proces nemá ovšem jednoznačnou podobu; nové podmínky života mohou, zejména krátkodobě, vyvolávat nejen pozitivní změny, ale uvolňovat přechodně prostor i pro nežádoucí chování a jednání.

Proto také skutečné změny ve způsobu života, utváření nového člověka, jež se dnes odehrávají v socialistických zemích nelze zachytit pouhými sociologickými sondami zaměřenými na výzkum chování. *Je třeba zkoumat celý řetězec kauzálních vztahů mezi změnami společenského řádu, podmínek života, způsobu života a konečností individua samého.* Vynechání kteréhokoli článku znemožňuje adekvátně pochopit a řídit celý tento proces v jeho komplexnosti.

V socialistické společnosti je rozvoj člověka hlavním společenským cílem, ekonomický rozvoj pak hlavním nástrojem jeho uskutečnění. Dosažené socialistické přeměny člověka jsou zpětně podstatnou pákou ekonomického rozvoje, nahrazující kapitalistický mechanismus ekonomického přinucení. Je zřejmé, že se jedná o dialektický vztah, v němž i akcent na prostředek a cíl se v různých fázích výstavby mění a jehož ovládnutí patří k nejsložitějším otázkám řízení socialistické společnosti a tvorby nového života.

Jde totiž o to optimálně využít dosaženého stupně bohatství pro další socialistické přeměny v životě lidí a zároveň zpětně je učinit novým stimulem ekonomického rozvoje. Vztah mezi oběma sférami — při jejich zásadní jednotě — je ovšem vnitřně rozporný; rozvojová kritéria a od nich odvozené cíle nejsou totožné, respektive

z hlediska vzdálené budoucnosti se stále více sblíží, zatímco v současnosti a v blízké budoucnosti mezi nimi existuje řada rozporů a napětí. Ani výsledky dosažené v jedné sféře nevedou automaticky k rozvoji sféry druhé, ale je třeba rozvinout sérii „zprostředkujících mechanismů“.²

Vývoj socialistické společnosti představuje tak nový, od kapitalismu odlišný typ růstu, kde za odlišných historicko-sociálních podmínek jsou specifickými prostředky uskutečňovány socialismu vlastní cíle.

Výsledky, jež doposud přinesl nový způsob utváření života, odvozený z nových společenských a výrobních poměrů v naší zemi, jsou ve svém úhrnu pozoruhodné. Stručná charakteristika musí vzít v úvahu tři základní momenty: v relaci k některým kapitalistickým zemím dokázala naše společnost na nižším stupni rozvoje výrobních sil, zajistit rychlejší a stabilní tempa ekonomického růstu a zároveň založit radikální změny v podmínkách a částečně i ve způsobu života, jež jsou — to je třeba zdůraznit — mimořádně investičně náročné. Vzájemné vztahy těchto tří momentů naznačují, že změny, jimiž způsob života v socialistické společnosti prochází, působí ve svém úhrnu jako stimul ekonomického rozvoje.³

Zároveň však v dosavadním procesu vznikají rozporné tendence s důsledky až protichůdnými, v jejichž zvládnutí je klíč k dalšímu rozvoji společnosti a jedince. Vznikají jako součást nezbytnosti postupného naplňování socialistických cílů v řadě dílčích, zprostředkujících etap, neboť socialistické země přejímají z minulosti především takové výrobní síly, jež jsou — více nebo méně — nedostačující pro jejich bezprostřední a plné uskutečnění.

Změna výrobních a ostatních společenských poměrů, jež je podstatou i historickým počátkem socialistické revoluce, otevírá prostor pro radikální změny v sociálně ekonomické stránce výroby, v sociálně třídní struktuře a v mimovýrobní sféře života společnosti. Jejich společným jme-

novatelem je *postupné vytváření předpokladů pro rozvoj individua*, a to nejprve cestou sblížování podmínek života společenských tříd, vrstev a skupin. Realizují se však na bázi takového stupně rozvinutosti výrobních sil, kdy nebyla dosud překonána stará dělba práce ve své podstatě, těžiště technického vybavení výroby se posunuje z dílčí ke komplexní mechanizaci s pouhými prvními stupni automatizace výrobních procesů, *kdy dosud nepřevládá všeobecný rozvoj člověka ve funkci pracovní síly*, ale pouhá její rozšířená reprodukce. Technicko-ekonomické parametry výroby udržují a budou i v blízké budoucnosti vyžadovat diferenciaci v obsahu práce, v kvalifikačních a vzdělanostních předpokladech pro její výkon a konečně i odpovídající diferenciaci příjmovou. Jinak řečeno, výrobní síly u nás jsou schopny vyprodukovat takové bohatství, jež v podmínkách socialistických výrobních vztahů umožňuje již dnes vytvářet některé předpoklady pro rozvoj individua; zároveň však jsou na tak nízké úrovni, že doposud neumožňují všestranný rozvoj pracovní síly. Jsou tedy z hlediska uvedeného cíle současně nástrojem i bariérou jeho uskutečňování; čím dokonalejší jsou předpoklady pro rozvoj individua v některých sférách života, tím výrazněji vystupuje stávající stupeň rozvoje výrobních sil jako bariéra osvojení a úplného rozšíření nových podmínek života, tím naléhavěji se rýsuje nezbytnost urychlit rozvoj výrobních sil.

Tento dvojí proud změn, vzájemně se prolínajících a podmiňujících, se stýká v životě každého člověka.

II. Sociálně třídní struktura socialistické společnosti a proces sblížování podmínek života

Dosud nejhlubší proměny v životě lidí jsou zprostředkovány přeměnami sociálně třídní struktury. Odstraňování tříd, postupné překonávání sociálních nerovností, jež jsou přímým či zprostředkovaným dů-

² „... v analýze celistvého objektu je nejen oprávněná, ale přímo nezbytná vzájemnost dvou přístupů: jeho zkoumání v jednotě fungování a rozvoje ...“ [Socialistickéjke 1975 : 58].

³ Jak ukazuje porovnání výše národního důchodu na 1 ekonomicky aktivního v USA a CSSR, rozdíl ve stupni ekonomické rozvinutosti se výrazně

zmenšuje; v r. 1960 je vyjádřen relací 1:3, v roce 1970 1:2,3 [Jarosiński, W. 1974]. Tento obraz je možno dokreslit propočty J. Fourastiého pro rok 1950, z nichž vyplývá, že Československo si přineslo „do vínku“ zhruba šestkrát nižší národní důchod na 1 obyvatele, než měly ve stejné době USA [Fourastié, J. 1962 : 117].

sledkem třídního panství, vede ke sblížení podmínek života a změně sociálně třídní diferenciaci ve způsobu života. Dynamika těchto procesů je však různá; aktivnímu osvojení nových podmínek a jejich „dotožení“ v nový způsob života stojí v cestě nejen ještě nedostatečně rozvinuté výrobní síly, ale i návyky projevující se v jednání a myšlení lidí, v hodnotových orientacích a potřebách, v postojech, jež odpovídají jejich dřívější sociálně třídní příslušnosti.

První fáze změn v sociálně třídní struktuře je spojena s likvidací soukromého vlastnictví. Tím byly vytvořeny první nezbytné předpoklady pro sblížení společenských tříd i jejich způsobu života, neboť všechny společenské třídy a vrstvy zakládají (přímo či zprostředkovaně) svůj život na výsledcích své vlastní práce. Ve srovnání s kapitalismem jsou diferenciační dráhy životního způsobu v socialismu založeny především na různých formách vlastnictví, dělbě práce a odměňování podle množství a kvality vykonané práce.

Změny ve vědomí a jednání lidí, probíhající však relativně autonomně a většinou pomaleji (a značně diferencovaněji) než změny v objektivním sociálně třídním postavení, zprostředkovávají vliv v mnoha ohledech již překonané minulosti na současnost.

Nejčastěji se objevujícím pozůstatkem soukromovlastnické „prehistorie“ je snaha najít v nových podmínkách formy a způsobu jak se na úkor druhých (společnosti, podniku, spoluobčanů), nezávisle na vlastním výkonu obohatit, tedy jak upřednostnit svůj individuální, individualistický a krátkodobě pojatý zájem před zájmem společenským, který není ničím jiným než dlouhodobým zájmem všech. Individualismus, vypěstovaný buržoazní společností do krajní podoby, nachází ještě dlouho poté, kdy jsou podřaty jeho třídní základy, prostor pro uplatnění.

Tyto průvodní jevy, byť mohou v určité fázi nabýt na závažnosti, nesmí však zastřít vpravdě dějinný obrat ve způsobu života: v naší společnosti není objektivně možné budovat život na vykořisťování druhých, peníze již nemají funkci kapitálu; tyto skutečnosti působí i na promě-

ny hodnot, jež jsou významným katalyzátorem změn v jednání.

Revoluční akt odstranění vykořisťovatelských poměrů, převedení malovýroby na společenskou výrobní formu a přeměna nevládníků na spoluvlastníky výrobních prostředků nemohou ještě samy o sobě odstranit hluboké sociální rozdíly v postavení jednotlivých tříd a vrstev, jež jsou důsledkem staletí trvajících třídního panství. K jejich postupnému překonávání je třeba permanentního rozvoje výrobních sil za důsledného uplatňování leninské zásady demokratického centralismu při správě výrobních prostředků prostřednictvím státu a za kombinace přímé a nepřímé účasti pracujících na řízení společnosti. *Společenské ovládnutí zdrojů života se stává aktivním nástrojem cílevědomého formování socialistického životního způsobu*, jež je spojeno s nezbytností koncentrovat v určitém momentě zdroje do té či oné sféry, a to způsobem, který jednak nemusí být vždy (alespoň krátkodobě) ekonomicky nejefektivnější, jednak se vůbec nedá měřit pouze kritérii ekonomické efektivity.

Změny spojené s tímto procesem vedou postupně k vytváření sociálně značně homogenní společnosti, sice nikoli stejných, ale stále méně třídně diferencovaných, a tedy zákonitě se sblížujících podmínek života pro všechny a spolu s tím i pro individuální rozvoj každého.

Nejprve několik skutečností charakterizujících stav, jehož jsme dosáhli. Sblížování podmínek života probíhá po mnoha liniích, nejvýrazněji však zatím v linii dělnická třída — rolnictvo a české země — Slovensko. V důsledku radikální změny výrobního způsobu se mění především povaha práce v zemědělství; přechází se od univerzálního typu výrobce k dělbě práce, specializaci, mechanizaci, jež zasahuje dnes 30–40 % pracovníků a v souvislosti s třetí etapou kolektivizace, tj. vytvářením velkých zemědělských komplexů, v nichž zemědělská produkce nabývá podoby průmyslové velkovýroby — etapou, v níž se právě nalézáme — brzy absolutně převládne.

Změnil se pracovní režim, jenž se s určitými modifikacemi blíží průmyslovému; roční pracovní doba v zemědělství je dnes pouze o 8–12 % vyšší než v průmyslu;

Tabulka 1. Vzdělání dělnické třídy (v r. 1970) a rolníků (v r. 1973) v ČSSR

Vzdělání	Dělnická třída	Družstevní rolníci	Zemědělská dělníci
Neukončené základní a základní	48	72	68
Základní s vyučením	44	16	24
Vyšší vzdělání než základní s vyučením	8	12	8

pracovní a mimopracovní doba jsou od sebe odděleny, existují dovolené.

Příjmové postavení charakterizuje fakt, že v r. 1973 družstevní rolníci dosáhli v relaci k ostatní ekonomicky aktivní populaci nejvyššího čistého příjmu na hlavu.⁴

Ve vzdělanostní struktuře, byť i ta se mění, přetrvávají výrazné rozdíly zejména v množství vyučených (viz tab. 1).

Celý systém sociálních jistot (důchody, nemocenské pojištění, péče o matku a dítě) platí dnes pro družstevní rolníky ve stejném rozsahu jako pro ostatní pracující, vyrovnává se životní úroveň, v důsledku nového společensko-ekonomického postavení této třídy se mění i vnitrorodinné vztahy.

Procesu sblížování napomáhá i typ osídlení. V naší zemi neexistuje čistě zemědělská lokalita; ani v nejmenších obcích nepřesahuje počet zemědělců 50 % obyvatel. Značná část dělnické třídy žije na venkově (v r. 1970 v ČSR 38 % a v SSR 60 %). V procesu sblížování tříd — zejména právě co do způsobu života — hraje svoji úlohu i sociální heterogenita rodin; ve výsledcích Mikrocensu 1967 se objevilo pouze 0,7 % čistě zemědělských rodin.

Celý tento proces ve svém úhrnu zna-

mená, že co do podmínek života se družstevní rolníci přibližují dělnické třídě, a to na bázi uskutečňování cílů formulovaných a prosazovaných trvale stranou a dělnickou třídou.

Podobně mizí rozdíly mezi českými zeměmi a Slovenskem. Rozhodujícím nástrojem v tomto směru je především industrializace Slovenska, jež probíhá ve srovnání s kapitalismem netradičním způsobem. Díky cílevědomé politice vyrovnávání a jí odpovídajícímu rozdělování zdrojů se všechny oblasti života dynamizují spíše více či méně souběžně než v časové následnosti. Propočty F. Charvát [Charvát 1975] ukazují, že počátkem padesátých let byl v českých zemích dvojnásobně vyšší stupeň industrializace než na Slovensku, zatímco počátkem sedmdesátých let se tato relace změnila na 1,2 : 1.

Obyvatelstvo Slovenska představuje 30 procent celkové populace ČSSR; v l. 1950 až 1970 se tam investice do školství, kultury a osvěty pohybovaly okolo 40 %, do zdravotnictví a sociální péče okolo 38 %, do bytového hospodářství v rozmezí 35–40 %. Zmenšení rozdílů naznačuje i vývoj relace některých ukazatelů (viz tab. 2). Ať vezmeme ukazatele z oblastí zdraví, škol-

Tabulka 2. Některé ukazatele zmenšení rozdílu mezi ČSR a SSR

Ukazatele	ČSR : SSR 1948	ČSR : SSR 1974
Počet lékařů na 1000 obyvatel	1 : 0,62	1 : 0,96
Počet studentů odborných a vysokých škol na 1000 obyvatel	1 : 0,50	1 : 1,32
Návštěvnice divadel na 1000 obyvatel	1 : 0,22	1 : 0,53

Pramen: Statistická ročenka 1974.

⁴ Čisté příjmy na hlavu v Kčs v r. 1973:
celkem 14 114
dělníků 13 587

zaměstnanců 15 130
družstevních rolníků 16 559
Pramen: Mikrocensus 1973.

ství či kultury, či ukazatele individuální spotřeby a bytového standardu, je zřetelné, že díky rychlejšímu vývojovému tempu na Slovensku se ve všech oblastech života projevuje výrazný trend k vyrovnávání českých zemí a Slovenska; v některých oblastech již tohoto stavu bylo dosaženo.

Ve sblížování podmínek života dosáhla naše společnost ve srovnání s kapitalismem již dnes mimořádných úspěchů; právě zde se výrazně rysuje nová a od kapitalismu odlišná trajektorie života. Přináší s sebou ovšem řadu rozporně působících jevů.

a) Znamená především, že v určité dějinné periodě dochází k vyrovnávání historicky vzniklých rozdílů; jedna — a to méně rozvinutá — strana rozdílů se nutně vyvíjí s větší dynamikou než druhá, jinak by vyrovnání nebylo možné. Jestliže z dlouhodobého hlediska se dosahuje žádoucího výsledku, pak krátkodobě to znamená, že spolu žijí generace s rozdílnou vzestupnou dynamikou. V jejich způsobu života se tato skutečnost promítá především jako vztah mezi aktuálními potřebami a předpoklady jejich uspokojení a rozvoje: možno říci, že po určitou dobu se u skupiny s rozvinutějšími potřebami možnosti jejich uspokojování a dalšího rozvoje zlepšují relativně pomaleji, zatímco u skupin s méně rozvinutými potřebami relativně rychleji.

V principu je to jediná reálná cesta obecné kultivace a rozvoje lidských potřeb, byť může přechodně vyvolávat určité konfliktní situace a posilovat ve vědomí jednostranně pojaté, úzce skupinové zájmy. Představuje nezbytný krok na cestě ke komunismu. Komunistická zásada „každý podle svých schopností, každému podle jeho potřeb“ předpokládá totiž nejen ohromný rozvoj produktivních sil, radikální přeměny v obsahu práce, ale právě v určité míře i obecnou kultivaci úrovně lidských potřeb. Vyžaduje ovšem neustálou

citlivou a o důkladnou analýzu opřenou reflexi a praktická opatření, jež celý tento proces udržují v žádoucích proporcích.

b) Růst životní úrovně a změny ve způsobu života nejsou tedy zdaleka vázány jen na individuální pracovní výkon, ale velice silně souvisejí také s uvedenými vyrovnávacími procesy, s koncentrací společenských zdrojů do určitých oblastí života, určitých sociálních tříd a skupin a samozřejmě i s rozvojem společenské spotřeby. Tím může být oslabeno vědomí souvislosti mezi vlastním výkonem a dynamikou individuálního života; neboli společensky zprostředkovaný růst životní úrovně a celkové úrovně života může oslabit individuální motivaci k výkonu. Proto společnost musí cílevědomě a soustavně hledat mechanismy, jež by zpětně vědomí těchto souvislostí posilovaly a měnily je v pracovní stimulaci.

c) Dosavadní zkušenosti naznačují mimořádnou složitost řízení procesu překonávání třídních rozdílů tak, aby současně byly upevňovány funkce, tzn. existující dělby práce a socialistickým principům odměňování odpovídající difference, jež plní nezastupitelnou roli pracovního stimulu a jsou významným faktorem ekonomického růstu a jeho dynamizace.⁵

Spolu s homogenizačními procesy působí totiž v naší společnosti dále některé podstatné difference, jež jsou výrazem dosud jen částečně překonané společenské dělby práce. Jejich jádrem jsou difference v obsahu práce a s nimi spojená rozrůzněnost v kvalifikační a vzdělanostní úrovni.

Není pochyb o tom, že i v tomto směru bylo dosaženo určitého pokroku — roste kvalifikace dělníků i družstevních rolníků,⁶ změnilo se složení inteligence, v níž dnes převládá inteligence technická, která plní úlohu významného zprostředkujícího článku mezi dělnickou třídou, družstevním rolnictvem a inteligencí.⁷

⁵ S jistou obdobou lze říci, že tak jako odumírání státu je možné jen cestou upevňování a rozvíjení funkcí socialistického státu, tak i překonávání třídních rozdílů předpokládá současně v určité fázi upevňování diferenciačních procesů vlastních socialistické společnosti.

⁷ Odborníci technických oborů (včetně zemědělských) představovali v r. 1953 35,7 % a v r. 1973 52,1 % z celkového počtu vysokoškolsky vzdělaných osob. Pramen: *Setření odborníků 1953, 1973*.

⁶ Podíl vyučených v dělnických profesích:

CSR	muži	ženy
věková kategorie 20—24	70,1	46,8
věková kategorie nad 60	30,5	8,2
SSR		
věková kategorie 20—24	70,3	44,9
věková kategorie nad 60	17,6	6,4

Pramen: *Sčítání 1970*.

Tabulka 3. Typické činnosti volného času u různých sociálních skupin*)

Typické činnosti**)	Nekvalifikovaní dělníci	Kvalifikovaní dělníci	Nižší zaměstnanci	Vyšší zaměstnanci	Inteligence	Ženy v domácnosti	Důchodci
Sledování televize	—	+	—	—	—	+	+
Návštěva kina	—	+	—	—	+	—	—
Vycházky — turistika	—	+	—	—	—	+	—
Sportovní diváctví	—	+	+	+	+	—	—
Tanec — společenská zábava	—	+	+	—	—	—	—
Návštěva restaurací a vináren	—	+	—	—	—	—	—
Společenské hry	—	+	—	+	—	—	—
Návštěva divadla	—	—	+	+	+	—	—
Poslech hudby z desek	—	—	—	—	+	—	—
Práce ve společenských a zájmových organizacích	—	—	+	—	—	—	—
Četba krásné literatury	—	—	—	+	+	+	+
Návštěvy přednášek	—	—	—	+	+	—	—
Věnování se rodině	—	—	—	+	—	+	+
Výlety autem	—	—	—	—	+	—	—
Koncerty	—	—	—	—	—	—	—
Zahrádkaření	—	—	—	—	—	+	—
Ženské ruční práce	—	—	—	—	—	+	—

*) Pramen: Filipcová, B. a kol.: *Volný čas Ostrava 1968* (ÚFS ČSAV). Jako typické činnosti byly označeny takové, jimž se podle subjektivní výpovědi respondent věnuje často (či velmi často) a rád (či velmi rád) a jimiž podle údajů

časového snímku tráví nadprůměrné množství volného času (v relaci k průměru zkoumaného vzorku).

**) ano = +, ne = —

Nicméně proces překonávání rozdílů mezi prací duševní a fyzickou patří k nejdélhodobějším a nejsložitějším; jeho dovršení představuje závěrečnou fázi v překonávání třídních rozdílů.

S určitou dávkou přibližnosti můžeme říci, že celý homogenizační proces se dosud rozvíjel na bázi kvalitativně nových výrobních a společenských poměrů a kvantitativního růstu výrobních sil. Teprve ve spojení s kvalitativními změnami výrobních sil — to znamená plným rozvojem vědeckotechnické revoluce a s ním spojenými nároky na rozvoj pracovní síly — se dovrší zrušení staré dělby práce, vytvoří se podmínky pro všestranný rozvoj člověka.

Zde se ovšem dotýkáme nehlubinnějších dějinných procesů; dělba práce se rodila a vyvíjela celá tisíciletí. Její plné překonání předpokládá, řečeno s Leninem,

„gigantický rozvoj výrobních sil“, tedy dlouhodobý proces.

III. Změny ve způsobu života

Sbližování v podmínkách života ovlivňuje i sbližování různých stránek životního způsobu. *Vyrovnaným životním podmínkám se přizpůsobuje poměrně rychle materiální kultura tříd a skupin*, projevující se ve vybavenosti domácností, struktuře rodinných výdajů, struktuře výživy.⁸

Nové společensky zprostředkované možnosti lepšího uspokojování potřeb, jež se otevírají změnou životních podmínek, se totiž setkávají, pokud jde o primární, biologicky zakotvené potřeby, se silnou individuální motivací a vstřícnou aktivitou individua.

Daleko složitější je proces v oblasti volného času a jeho trávení, participace na

⁸ Index vybavení domácností dělníků, zaměstnanců a zemědělců v porovnání let 1967—1973 (dělnické domácnosti = 100)
Pramen: *Výzkumy vybavenosti domácností*. Výzkumný ústav obchodu 1973.

předmět	1967			1973		
	dělníci	za- měst.	země- dělci	dělníci	za- měst.	země- dělci
chladnička	100	144	88	100	110	97
pračka	100	90	99	100	101	104
automobil	100	207	96	100	177	127
vysavač	100	155	59	100	125	84

kulturních aktivitách, kulturního vkusu, kde přetrvávají a zřejmě ještě dlouho budou přetrvávat značné, a to nejen mezitřídní, ale i vnitrotřídní rozdíly, byť i zde dochází k určitým posunům. Jak ukázal například výzkum ostravské populace z r. 1968 a dokumentuje tabulka 3, existují například značné rozdíly jak v počtu, tak druhu činností, jež jsou typické pro volný čas jednotlivých společenských tříd a skupin.

Vyrovňavající se podmínky v oblasti výstavby kulturních zařízení, finanční dostupnosti, zhruba stejného pracovního režimu pro veškerou ekonomicky aktivní populaci jsou konfrontovány s nepřekonanými dosud důsledky dělby práce projevujícími se v diferenciaci obsahu práce a vzdělání. *Pro další kultivaci a rozvoj „vyšších“, sekundárních potřeb je důležité nejen měnit podmínky života, ale i vytvářet, a to na úrovni společnosti – mechanismy, jež by individuům motivovaly,* jež by zprostředkovaly osvojení si těchto, společenským vývojem vytvořených, biologicky nezakotvených potřeb. Nejúčinnější – protože člověku vlastní – formou jejich utváření i rozšiřování je rozvíjení aktivit, a to takových, jež navazují na současné potřeby a zájmy, je zároveň pozdvihují na vyšší úroveň.

Zlepšené podmínky nepozměňují okamžitě, tím méně pak automaticky strukturu potřeb. Sledujeme-li ji optikou činností, jimž se lidé ve volném čase věnují, můžeme říci, že skutečně radikální inovaci představuje televize, jíž naši občané věnují průměrně okolo 12 hodin týdně (denně tráví večer před obrazovkou asi 60–80 % obyvatel). Vedle televize nejrozšířenější formou styku s kulturními hodnotami je četba (jak ukazují výzkumy, v ČSR je zhruba 60 % čtenářů a 40 % nečtenářů) a poslech reprodukováné hudby. Jestliže více než polovina populace participuje na „kultuře domácí“, pak méně než polovina se vydává na cestu za kulturou mimo domov.⁹

Tyto kvantitativní údaje se například neliší příliš od výsledků některých výzkumů francouzských. Ovšem komparace na úrovni kvantitativních indikátorů sítě kul-

turních zařízení a objemu kulturní produkce či návštěvnosti kulturních zařízení (kde difference zejména v oblasti zařízení svědčí v náš prospěch), neříká nic o proměnách, jež jsou právě pro tuto naši vývojovou fázi nejtypičtější: důsledky demokratizace a dekomercializace kultury se totiž projevují daleko více v rovině obsahové, v obsahu, úrovni vytvářených, šířených a akceptovaných kulturních hodnot, v proměnách kulturního vkusu populace. Výzkumy úrovně kulturního vkusu ukazují, že lidé u nás ve značné míře čtou, poslouchají a sledují díla solidní populární úrovně, s občasnou inklinací spíše k vyšším než nižším kulturním hodnotám, což je nesporně výsledek trvalého boje proti braku a cílevědomé kulturní politiky. Dichotomie tzv. „kultury masové a elitní“ vůbec neodpovídá skutečnému kulturnímu vkusu a jeho rozložení, jež je daleko členitější a nemá charakter vyhraněných pólů.

V poválečném vývoji můžeme zhruba rozlišit dvě základní periody výrazné ovlivňující kulturní vývoj a život ve volném čase: Nejprve jsou to padesátá léta s dozívající atmosférou let 1945–1948 a s hodnotami, které byly v tomto období probíjovávány. Kulturní politika státu byla vedena výraznou snahou umožnit přístup ke kulturním hodnotám co nejširším vrstvám obyvatelstva. Je to období, ve kterém měla vysokou prestiž společenská angažovanost, využívání volného času bylo více než dnes spjato s novými a – zejména pro určité vrstvy – velice přitažlivými formami kolektivního života, v nichž aktivity společenských organizací hrála rozhodující roli. Zkulturnění života v tomto období je dokumentováno ohromným vzrůstem návštěvnosti kin, divadel, výstav, přednášek, a to jak v českých zemích, tak i na Slovensku.

Šedesátá léta představují určitou změnu. Současně s růstem volného času dochází k poklesu řady aktivit (sebevzdělání, účasti na veřejném životě, návštěvy kulturních zařízení), k mimořádně rychlému rozšíření vlivu televize (jíž dnes se věnuje téměř 1/4 veškerého volného času) a k silné orientaci na aktivity umožňující

⁹ Podle výzkumu volného času Ostrava 1968 navštěvuje pravidelně kina 45 % občanů, divadla 37 %, koncerty 17 %.

„návrat“ k přírodě (zahrádkaření, chataření, turistika a autoturistika, dovolená a dnes i víkend mimo bydliště).

Všechny tyto změny jsou v úzké souvislosti se skutečností, že právě v tomto období začíná trvale stoupat životní úroveň a zkracovat se pracovní doba. Aktivita zaměřená na zvyšování životní úrovně profilují i využívání mimopracovní doby. Dosažená životní úroveň si nárokuje více času k tomu, aby byla realizována, a naopak volný čas vyvolává nové materiální potřeby a vytváří spotřební tlaky. Je to období, kdy právě trvalý růst životní úrovně a volného času uvolňuje a stimuluje především masovou orientaci na materiální stránky potřeb, a to jak primárních, tak sekundárních, *aby teprve na této nové, rozšířené materiální bázi*¹⁰ vznikly předpoklady pro masový rozvoj aktivit samých.

Nejsložitější, nejzprostředkovanější je vazba mezi procesem překonávání třídních rozdílů, sbližování podmínek života a utvářením nových, socialistickým principům odpovídajících vztahů: vztahu k práci, k účasti na řízení, vztahů mezi lidmi v pracovních a rodinných kolektivech, tedy osvojením si základních společenských potřeb. Zde existuje široce rozrůzněná škála postojů a jednání — od účasti v brigádách socialistické práce, zlepšovatelském hnutí po jednání podle známého hesla „kdo nekrade, okrádá svoji rodinu“, od účasti na řízení společenských procesů po výraznou orientaci na soukromí a neangažovaný život ve volném čase.

Ovšem právě *osvojení si těchto společenských potřeb představuje v dnešní fázi hlavní článek dalšího společenského i individuálního rozvoje, hlavní článek dynamizace životního způsobu.*

Sebevětší úspěchy v transformaci individuálních potřeb, nebudou-li propojeny s osvojováním těchto nosných společenských potřeb, nepřinesou žádoucí výsledky, to je rozvoj člověka. Nemohou ho totiž samy o sobě vymanit z úzkého sevření individuálních zájmů, jež, nejsou-li uspokojovány přes společnost (tj. přes aktivní, pozitivní činnorodou společenskou práci a angažovanou účast na životě společnosti),

degenerují v obyčejný, více či méně kultivovaný individualismus. Každá individuální potřeba pojatá jako individualistický zájem, syčená na úkor společnosti či proti ní, musí degenerovat, vede k devalvaci všech hodnot, ztrátě kritérií, deformaci vztahů nejen ke společnosti, ale také k ostatním lidem. Cíl, který je sledován, je pro maloměšťáka zároveň nedosažitelný pro nepřiměřenost cesty, již je uskutečňován.

Tak jako v objektivní realitě se dovršuje zespolečenštění reprodukce a tvorby lidského života, tak také jediné tehdy, jestliže individuum subjektivně toto zprostředkování reflektuje a aktivně je ovládne, může vytvářet svůj vlastní život v soulasu se svými skutečnými zájmy.

Rozhodující společenskou silou v prosazení této orientace může být z hlediska svého minulého i současného postavení a historického poslání jediné dělnická třída.

Dělnická třída je s potřebami socialistické společnosti nejúžeji spjata, neboť v nich nalézá skutečné podmínky své vlastní emancipace.

Zejména v řadách dělnické třídy se rodí a systematicky rozvíjí nový typ společenské činnosti, zaměřený cílevědomě k přetváření podmínek života, ke každodennímu tvořivému úsilí o překonávání daného stavu ve směru uskutečňování žádoucích cílů. Především zde se rodí i nové vzory jednání, založeného na socialistické morálce, v němž objektivní proces sbližování individuálního a společenského zájmu nachází svůj výraz v uvědomělem tvůrčím činu.

*

Nový životní způsob není ani automatickým, ani okamžitým „produktem“ socialistické revoluce; jak ve smyslu obsahu, tak ve smyslu sociálního rozprostranění jde o rozporuplný, čím dál tím více cílevědomý a dlouhodobý proces jeho utváření.

Radikální přeměny se uskutečňují nejprve v nových společenských, a to výrobních, sociálně třídních, politických a ideologických vztazích, jež utvářejí základní strukturu nového života, která se s jejich

¹⁰ Pro mechanismus přeměn potřeb je důležité, že i potřeby sekundární mají svoji materiální, věcnou

stránku, jež není sice dominantní, ale je předpokladem jejich rozvoje.

postupným rozvojem dále upevňuje. V ní se přeměňují, rozvíjejí a fungují jednotlivé komponenty, jejichž vnitřní dynamika je vázána především na rozvoj výrobních sil socialistické společnosti, na vyzrání socialistických poměrů a přeměny ve sféře vědomí.

V této vzájemně se ovlivňující dynamice krystalizují krok za krokem specifické rysy, stránky či vlastnosti socialistického životního způsobu jako nové kvality:

1. *Třídně diferencované životní styly se postupně sblíží a mění se v životní způsob jednotný v některých základních nejobecnějších rysech a individualizovaný ve vztahu k osobnosti*, a to tím výrazněji, čím více je překonávána třídní struktura společnosti. Utváření socialistického životního způsobu je tedy dialekticky rozporným procesem, v němž přes sblížování podmínek života a jednotlivých jeho stránek – nabudou ve srovnání s třídní diferenciací – postupně převahy rysy sjednocování a individualizace.

2. S rozvojem socialismu bude postupně převládat i sblížování mezi jednotlivými socialistickými zeměmi; *způsob života bude plnit stále zjevněji důležitou integrační úlohu v rámci celého socialistického společenského systému a nabývat internacionálního charakteru při současném využití kulturního bohatství jednotlivých národů*.

3. Spojení vymožeností socialistické revoluce s rozvojem revoluce vědeckotechnické vytváří předpoklady pro nový stupeň účasti mas na tvorbě dějinného procesu jak v rovině ekonomické, tak politické a kulturní, pro základní proměny práce i ostatních lidských činností ve smyslu posilování a rozvoje tvůrčích prvků a vtiskuje tak člověku a celému způsobu jeho života *rysy aktivní tvořivosti*.

4. V těchto souvislostech se rozevírá i možnost, kterou Marx charakterizoval jako přeměnu potřeb lidí v lidské potřeby; to znamená jak zlidštění potřeb samých, tak i cest a způsobů jejich uspokojování a utváření. *Socialistický způsob života je spojen s utvářením podmínek pro všestranný rozvoj lidských činností, lidských smyslů a vlastností, pro formování všestranně rozvinutého člověka*.

5. Socialistický způsob života je spojen s překonáváním nástrojních vztahů mezi

lidmi a *utvářením vztahů vzájemné spolupráce*, jež v komunistické společnosti přerostou do takových vztahů, v nichž všestranný rozvoj každého jednotlivce je podmínkou všestranného rozvoje všech; v tomto procesu vznikají objektivní předpoklady pro *nový typ kolektivismu*, založený na společných základních zájmech všech členů společnosti.

6. Charakteristickým rysem socialistického životního způsobu je dále jeho *vědomé a smysluplné utváření orientované vědeckým světovým názorem, socialistickými hodnotami a normami*, jež z celospolečenské úrovně proniká postupně do života všech společenských tříd, vrstev a jednotlivců.

Uvedené charakteristiky mají podobu dlouhodobých cílů, jež se uskutečňují postupně, ve vzájemném dialektickém vztahu s různou dynamikou, přes řady zprostředkujících článků a etap.

I zde plně platí dialektika výstavby rozvinuté socialistické společnosti: čím větší jsou dosažené výsledky, tím obtížnější úkoly před nás staví. *Nový socialistický způsob života může být dovršen jen jako kolektivní tvořivé dílo všech pracujících, vedených komunistickou stranou*.

Literatura

- Filipcová, B. - Filipec, J.: *Různoběžky života. Zápas o socialistický životní způsob*. Praha, Svoboda 1976.
- Fourastié, J.: *Machinisme et bien-être*. Paris, Les éditions de minuit 1962.
- Charvát, F.: *Vývoj sociálně třídní struktury ČSSR v 70. letech*. Interní studie ÚFS ČSAV 1975.
- Jarosiński, W.: *Porównanie poziomu wydajności pracy w niektórych krajach*. Wiadomości Statystyczne 8/1974.
- Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 33. Praha, Svoboda 1962.
- Socialističeskoe obščestvo*. Kolektiv autorů Filozofického ústavu AV SSSR. Moskva 1975.
- Sociálně ekonomická charakteristika JZD a perspektivy jejich dalšího vývoje*. Praha, VÚZEV 1975.

Филипцова Б.: Формирование социалистического образа жизни и изменения социально-классовой структуры

Строительство развитого социалистического общества означает развитие социализма как цельной системы, функционирующей на основании присущих ей общественно-экономиче-

ских закономерностей. При этих условиях созданы предпосылки для непосредственного целенаправленного управления и комплексного формирования социалистического образа жизни.

I. Общество и индивид в преобразованиях человеческой жизни

Если мы говорим об «одновременности» процесса преобразования общества и преобразования человека при социализме, то мы не можем понимать ее механически и упрощенно, как непосредственное совпадение во времени. Между изменением общественно-экономического строя, изменением образа жизни и самого человека существует причинная связь, которая предполагает, конечно, и определенный разрыв во времени, существование некоторого периода, в который «новая причина» должна развернуть соответствующие механизмы, которые опосредуют ее действие и лишь постепенно ведут к определенным следствиям; следовательно мы имеем дело с процессами последовательными во времени, а не одновременными.

Поэтому и подлинные изменения в образе жизни, в формировании нового человека, которые происходят сейчас в социалистических странах, мы не можем отразить на основании одних эмпирических исследований поведения, а должны изучать всю цепь причинных связей между изменениями общественного строя, условий жизни, образа жизни и, наконец, самого индивида.

II. Социально-классовая структура социалистического общества и процесс сближения условий жизни

Самые глубокие до сих пор изменения в жизни людей опосредовываются изменениями социально-классовой структуры, которые ведут к сближению условий жизни и изменению социально-классовой дифференциации в образе жизни.

Все общественные классы и слои основывают (непосредственно или опосредованно) свою жизнь на результатах собственного труда. Расхождение путей развития образа жизни при социализме и капитализме основывается прежде всего на различиях в формах собственности, в разделении труда и оплате труда по количеству и качеству труда.

Революционный акт ликвидации эксплуататорских отношений сам по себе еще не в силах устранить глубокие социальные различия в положении отдельных классов и слоев. Общественное овладение источниками жизни становится активным орудием целенаправленного формирования социалистического образа жизни, которое связано с необходимостью сосредотачивать в определенные моменты ресурсы в той или иной сфере.

Изменения, связанные с этим процессом, приводят постепенно к созданию социально довольно однородного общества, к созданию классово все менее дифференцированных, все

более близких условий жизни для всех, а тем самым и условий для индивидуального развития каждого. Сближение условий жизни идет по многим направлениям, однако наиболее ярко по линии рабочих классов — крестьянство, чешские земли — Словакия.

В сближении условий жизни наше общество уже в настоящее время добилось по сравнению с капитализмом значительных успехов; именно в этом выступает новая, отличающаяся от капитализма траектория жизни. Конечно, это влечет с собой и ряд явлений, действие которых противоречиво.

III. Изменения в образе жизни

Сближение условий жизни влияет и на сближение разных сторон образа жизни. К выравнивающимся условиям жизни относительно быстро приспосабливается материальная культура классов и групп.

Значительно более сложен процесс в области свободного времени, его использования, участия в культуре, в области вкуса, где еще сохраняются и, видимо, еще долго будут сохраняться значительные не только межклассовые, но и внутриклассовые различия. Для развития «высших», вторичных потребностей важно не только изменять условия жизни, но и создавать — в масштабах всего общества — механизмы, которые мотивировали бы человека.

Самой сложной, самой опосредованной является связь между процессом преодоления классовых различий, сближением условий жизни и формированием новых, отвечающих социалистическим принципам, отношений: отношения к труду, отношения к участию в управлении, отношений между людьми в трудовых и семейных коллективах, следовательно освоением основных общественных потребностей. Освоение этих общественных потребностей представляет на данном этапе основное звено дальнейшего общественного и индивидуального развития, основное звено повышения динамики образа жизни.

Крупнейшие успехи в преобразовании индивидуальных потребностей не дадут желаемых результатов, т. е. не поведут к развитию человека, если они не будут сопровождаться освоением этих центральных общественных потребностей.

Так, как в объективной действительности завершается обобществление воспроизводства и формирования человеческой жизни, так и только в том случае, если индивид субъективно отражает это опосредование и овладевает им, он может формировать собственную жизнь в соответствии со своими подлинными интересами.

Summary

Filipcová B.: Creation of the Socialist Way of Life and Changes in the Social-class Structure

The building up of a developed socialist society implies the development of socialism

as an integrated system, functioning on the basis of its own intrinsic socioeconomic laws. Under these conditions, the preconditions for an immediate, purposeful management and complex formation of the socialist way of life are accomplished.

I. Society and Individual in the Transformations of Human Life

If „the present“ of the process of the transformation of society and man under socialism is referred to, it cannot be conceived mechanically, in an oversimplified way, as a direct temporal coincidence. There exists a causal relation between the change of the socioeconomic formation on the one hand, and changes of the way of life and of man himself on the other; at all events, this relation necessarily implies a temporal distance, a period of time wherein the „new cause“ must also develop corresponding mechanisms mediating its operation and only gradually calling forth certain consequences. The process involved herein is therefore diachronic and not synchronic.

This is also why the actual changes in the way of life and the formation of the new man, taking place in the socialist countries of today, cannot be grasped by mere sociological surveys concerned with behaviour research: it is necessary to examine a whole chain of causal relations among changes of the social order, the conditions of life, the way of life, and, after all, of the individual himself.

II. Social-class Structure of the Socialist Society and the Process of the Homogenization of Living Conditions

So far, the most essential changes in the lives of people have been mediated by transformations of the social-class structure leading to a homogenization of living conditions and to a change of the social-class differentiation in the way of life.

The life of all social classes and strata is based, either directly or indirectly, on the results of their own work. In comparison with capitalism, the differentiation lines of the way of life under socialism are based primarily on various forms of ownership, on the division of labour and on remuneration according to the amount and quality of the work performed.

As yet, the revolutionary act of abolishing the conditions of exploitation cannot, by itself, eliminate the essential social differences in the position of individual classes and strata. The social control of the sources of life is becoming an active instrument of the purposeful formation of the socialist way of life, connected with the necessity, in a certain moment, to concentrate resources into a particular sphere.

The changes connected with this process gradually lead to the formation of a socially considerably homogeneous society, of less class-differentiated, converging conditions of life for all, and, hand in hand with this, even for everybody's individual development. The homogenization of living conditions is taking place along many lines: most marked, however, is that of working class — farmers, Czech countries — Slovakia.

In comparison with capitalism, our society has already achieved extraordinary success in the homogenization of living conditions: it is here that a new trajectory of life different from capitalism is taking shape. It is, of course, accompanied by a number of contradictorily operating phenomena.

III. Changes in the Way of Life

The homogenization of the conditions of life also influences the homogenization of various aspects of the way of life. The material culture of classes and groups adjusts itself relatively quickly to balanced living conditions.

This process is by far more complex in the areas of leisure and its spending, of participation in cultural activities, of cultural taste, where considerable, not only interclass but also intraclass differences are surviving and, for a long time to come, are going to survive. For the further cultivation and development of „higher“, secondary needs, it is important not only to change living conditions but to form mechanisms motivating the individual on the social level.

The most complex, most mediated relation is that among the process of overcoming class differences, the homogenization of living conditions, and the formation of new relations conformable to socialist principles: relations to work and to the participation in management, interhuman relations in working and family collectives — i. e. the appropriation of basic social needs. In the present phase, the appropriation of these social needs represents the principal component of further social and individual development, the principal component of the dynamization of the way of life.

However great the successes reached in the transformation of individual needs may be, they will not bring desirable results, i. e. the development of man, unless they are interrelated with the appropriation of these bearing social needs.

In the same way as the socialization of the reproduction and formation of human life is accomplished in objective reality, the individual is in a position to shape his own life in harmony with his own genuine interests only when he subjectively reflects this mediation and gets it under his active control.